

AZ ISMERETLEN RÁKÓCZI

Szekfű Gyula, akinek az volt a feladata, hogy lámpás legyen a sötétségben — a sok pallér-müemlék szerencsés kivételeként farkasréti sír- emléke ezt örökíti meg — megírta „*A száműzött Rákóczi*”-t. Nagyszerű, de kissé leleplező szándékú könyv. Ez, és a körülötte kerekedett vihar tett legtöbbet, hogy a tudatunkból is meglehetősen száműzött Rákóczi mégse legyen annyira száműzött.

Az újra feltámadt érdeklődés azonban nem terjedt túl a nagy ember személyén: arról kevés szó esett, hogy nagy lelkének egy részét írásban örökítette meg. Írásait nem is ismertük meg. Mint ahogy nem ismerjük eléggé a nagy „triász” első és utolsó tagjának, *Zrínyinek* és *Széchenyinek* tanítását sem. (Iskolásan és kivonatosan „ad usum delphinorum” eleget csikorogtunk a *Szigeti Veszedelemen*, de mennyire nem tanultuk Zrínyi csodálatos, a nemzet szemét nyitogató, a honi hibákat ostorozó prózai írásait.) Hogy Rákóczi gondolatvilága egészen a legújabb időkig megmaradt nagyrészt idegennek, ludas ebben a Habsburgok féle lojális kultúrpolitika, de az a „pazarló nagylelkűség”, helyesebben menthetetlen nemtörődomség is, amely meghagyta Rákóczi írásait a francia vagy latin nyelv zárai mögött. Ha arra gondolunk, mit tesz például a francia kultúra azért, hogy *Rabelais* állandóan ott legyen a francia szellemet alakító tényezők között, el kell szomorodnunk, ha összegezzük műveinek kiadásait és a róluk készült fordításokat. A legújabb magyar kultúrpolitika azonban — nagy örömünkre — pótolni igyekszik ezt a hiányt. Ennek eredménye többek között a kezünkben lévő nagyszerű kiadvány, *Köpeczi Béla* gondozásában „*II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei*”.

Ezek után azon sem kell csodálkoznunk, hogy írónak sem tartotta a közelmúlt irodalomtörténete. A „*Magyar irodalmi lexikon*” 21 sorban regisztrálja írásait, ugyanezen az oldalon 70 sorban ismerteti *Jókai* egyik legjelentékesebb regényét, a „*Rákóczi fiát*”. *Pintér kétkötetes irodalomtörténete* (amely elsősorban az egyetemi tanulók kézikönyve akart lenni) még ennyire sem gavallér. A saját korában meg sem említi, az előző kor (az ellenreformáció kora, 1603—1704) bevezető részében elintézi az egész Rákóczi problémát négy szürke, semmitmondó sorban.

A legújabb irodalomtörténet ezen a téren is nagy mulasztásokat pótol. A mai egyetemi hallgatók *Klaniczay Tibor* „*Régi magyar irodalom II*” című kötetében már 24 oldalon tanulhatnak arról, hogy Rákóczi nemcsak szabadsághősnek, de írónak és tanítónak is nagy.

Talán mégsem túloztam, amikor emez ismertetésnek a fentebbi címet adtam. Mert túlvagyunk még attól, hogy magunkénak mondhatnók e nagy tanító gondolatvilágát. És ez a vallásos olvasó számára annál nagyobb hiány, mert a szabadságharcot ismertető „*Emlékiratok*” is, de különösen a szentágostoni úton haladó „*Vallomások*” a magyar vallásos irodalom remekei is. Hasonlóan értékesek levelei is. Örömmel ismertetjük meg olvasóinkat ez utóbbiak becses tartalmával, lehetőleg az ő, és kevésbé a mi szavainkkal.

Áldozat, egészen a halálig

Nem sokszor kapjuk rajta, hogy szebbnek látná, vagy szépítené a való helyzetet. S ahogy fokról-fokra romlik a hadi helyzet, úgy szaporodik elhatározásainak megokolásaként a „végső szükség”. De ha már életét tette a szent ügyre, nem hátrál. Szeretné ezt látni katonáitól is, különösen

vezéreitől. Szinte atyai hangon buzdítja Eger kapitányát, *Perényi Miklóst*, aki végül is oly könnyedén feladta a fontos pontot. Ne féljen a néhány ágyútól, amit az ellenség felvonultathat: éjjel kétszer annyi falat húzhat, mint amennyit nappal ezekkel szétlőnek; a kazamaták erősek, víz is lesz elég.

Különb is jobb volna mind Kegyelmednek, mind az alattavalóinak egy Magyarország bástyája oltalmában magát dicsőséges halálra resolválni (elhatározni), mintsem hazájához való szereteteket és hitbéli kötelességeket farban rúgván, az ellenség incselkedésének és hitegető szavainak hitelt adni. (*Munkács, 1710. nov. 29.*)

A saját hűségével akarja megerősíteni a már hűtlenné lett *Károlyi Sándort*. Vegyen példát tőle, ő nem fog meghátrálni.

Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy úgys elhagyattatom, s még talán az külső reménség is megcsal; — mely ha mind úgy történék is: mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni reménségemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocsokolván, attól is mind eltávoztatnom, mind érdemtelené tenni magamat. Ez oly végső resolutióm, amelytől csak a halál válasz el; s nincs oly nyomorúság s rabság, amely elmémben habozást okozzon. (*Strij, 1711. márc. 31.*)

Az a nagy ember, aki kénytelen csalódni fejedelmekben, vezéreiben, barátaiban, aki arra kényszerül, hogy fokról-fokra jobban lássa nemzetének hibáit, s akit nemcsak sikerei hagynak cserben, elhagyja hitvese és családja is, mindig keményebbé csontosodik aszkézisében.

A vértanúság a maga megjelenésével — ahogy a kiváló innsbrucki professzor tanította — legtöbbször „szennyest” valami. Hátha még oly hosszúra nyúlik, mint az övé. Franciaország Angliával és Hollandiával együtt 1717. óta Ausztria szövetségese, a török Pozserovácon 1718-ban békét köt az osztrákokkal. Rákóczi egyre jobban tapasztalja, hogy csak kolonc a „nagyok” számára. Ebben a helyzetben hiába küldözgeti leveleit Párisba, hogy az utált Rodostót legalább Spanyolországgal felcserélhesse, leveleit talán fel sem bontják.

Most már — írja D'O márkinak *Rodostóból 1726. nov. 29-én* — semminemű erősen álló fundamentumra nem támaszkodhatom, amelyen eltengethetem hánytvetett életem maradékát.

Keserőségében talán elhomályosult előtte élete nagy célja? Egyáltalán nem. És ezeket a sorokat alig lehet meghatódottság nélkül olvasni.

Isten sohase adja, hogy akár egy csöpp vére is ontassék bárkinek énmiattam, vagy trónusom visszaszerzése és a nép felszabadítása miatt. . . De ha a Mindenható úgy akarja, és Európában lobogni fog a háború lángja, azt hiszem, kötelességem lesz feláldozni magam, hogy, Szent László királyunk példájára, nyilvánvaló prédálójától igazságos és az isteni rendelésnek megfelelő cselekedetekkel megszabadítsam a népet.

És hadd jegyezzük még ide, hogy 1735. februárjában, alig két hónappal halála előtt, emlékiratban ösztökéli a francia udvart, hogy Spanyolország, Franciaország és Törökország segítségével újra fegyvert ragadasson.

Látó szemmel

A nagy fejedelmek utóda, *Zrínyi Miklós* unokaöccse, *Tököly Imre* mostohafia, az ország első családjának sarja, a kiváló tehetségű, de még nagyobb jellemű Rákóczi hét éven keresztül megtestesítője, legnagyobb hordozója népe szabadságvágyának.

Kezünkben van nagyságának egyik maradandó emléke, levelezésének egy része. Leveleinek óriási ívével átfogja a francia királyi udvart, Lengyelországot, Oroszországot, a Portát és Havasalföldet. Ismeri a magas diplomácia minden fortélyát, de azt is, honnan teremthet abrakot a harcosok lovainak. Személy szerint ismeri vezető katonáit, azoknak emberi gyengéit, de ismeri és atyaként szereti „szegény népét”. Ha ki sem mozdul Munkácsból vagy bármely más főhadiszállásáról, úgy tekinti át az ország területét s a sokszor áttekinthetetlen harcok állását, mint a jó sakkozó a sakktablát. Annyit tud, mint egy sokfejú kancellária és mindent mozgat, tudásán kívül óriási hitével és akadályt nem ismerő eltökéltségével.

Aki szívét-lelkét egy dologra tette fel, az hajlamossá válik arra, hogy egyoldalúan, a maga vágyai és céljai szerint minősítse a tényeket, „konstruálja” az eseményeket. Nem mondható, hogy Rákóczi teljesen mentes ettől. De a tények helyes látása és értékelése terén kevésbé, inkább abban téved, amiben téved minden nagy idealista: több igazságszeretetet és méltányosságot tesz fel kora hatalmi embereiben, mint amennyi bennük valóban megvan.

A sok helyett csak egy példát politikai éleslátására. *Filippo-Antonio Gualterio* bíborossal franciaországi nunciussága idején ismerkedett össze. Itáliába visszatérve több levelet írt hozzá, mint olyan ország fiához, aki ugyancsak félhet a Habsburg-ház fokozatos erősödésétől. Egyikben írja (*Marly, 1714. júl. 15.*)

Vizsgálja hát meg az Ausztriai Ház érdekeit, hogy megtudja, mi lesz Mantua, Mirandola és Toscana sorsa. Ha e ház (a Bourbon) hanyatlása bekövetkezik, bizonyos, hogy az Ausztriai Ház, mely születésétől kezdve arra vágyik, hogy ennek helyébe lépjen és megtámadja, mindent igyekszik megkaparintani, amit csak lehet.

Mivel jól lát, több rosszat, mint jót lát. Munkácsról írja *XIV. Lajosnak 1705. dec. 30-án* ezt a levelet. Segítséget vár, mint eddig. Mi sem volna érthetőbb, minthogy a bizalom érdekében jobbnak tüntesse fel a valónál a helyzetet. Ó nem! Nincs itt illúzió!

... Kezdetben mily heves igyekezettel vetette magát nemzetem ebbe a háborúba és bevallom, hogy a jelen való gyors változás okát egyedül a Gondviselésben kereshetem. Gyöngeség támadt és csüggedés... Ezeket a szomorú állapotokat csak súlyosbítja generálisaim titkos féltékenykedése, ami a leggondosabban kidolgozott terveket is tönkreteszi és megakadályozza a hadak regularizálását, részben, mert a fegyelem lazításával igyekeznek megnyerni a katonák rokonszenvét, részben, mert hadiismereteik igen fogyatékosak. Némelyik még tanulni is szégyel és tudatlanságának leplezésére a nemzet ősi szokásaira hivatkozik, bár a tapasztalat bebizonyította, mily csapásokat köszönhetünk ezeknek. Úgy érzem, csupán egy dologban közös az akaratauk: függetlenek akarnak maradni egymástól csaknem valamennyien... Néhai Thököly gróf példájából megtanultam, mennyire csinján kell bánnom egy olyan nemzet főbjeivel, amely nemzet nagyon jól ismeri az Ausztriai Ház ravaszságát, nem tétovázik, ha háborúra kerül a sor, de a hadakozás viszontagságait vállalni és életét kockáztatni nem akarja.

És mint minden nagy tanító, mint előtte *Zrinyi* s utána *Széchenyitől*, *Adyig* annyian, mivel a való tények kemény alapja helyett nem akarnak homokra építeni, bírálják a nemzet hibáit, írják a soha véget nem érő „nagy szatírát”. A sok helyett idézzük még a varsói lazarista misszió főnökéhez, *Montméjanhoz* írt levelét (*Kassa, 1708. jan. 2.*)

Mindennek tetejében, minthogy a tudatlanság minden rendbe behatolt, kevés megfelelő embert találtam, akit kiválaszthattam volna ebből a nemzetből, amely ugyan természetétől fogva harcias, de az Ausztriai Ház szolgálása alatt erősen elparlagiasodott.

Istennel szövetségben

Úgy látszik, örökségül kapta anyai ágon a nagy Zrínyiek vallásosságát, apai ágon a neofiták buzgóságát, és ezt nem volt nehéz a neuhausi jezsuitáknak oly mértékben elmélyíteniök, hogy végül is egész életének, áldozatos hazaszeretete mellett, ezzel ezer szállal egybefonódva, fő vonása vallásossága lett. A „*Confessio peccatoris — Vallomások*” és a „*Meditationes — Elmélkedések*” írója szinte a szent magaslatait járja s rodostói élete is inkább remetééhez, mint az egykori udvari emberéhez hasonlít. Mivel közölt levelei nagyrészt az ő „aktív” éveiből származnak, feleletet kapunk arra is, hogy az említett irataiban lelhető vallásosság valóban csak végső karó-e — amint sokan állítják —, amelyhez egy csalódott ember, minden reményét elveszítve, lehorgonyzott.

Isten úgy benne van az ő életében, hogy lépten-nyomon tollára kívánkozik:

Ha Erdély országának teljes tehetségem szerint gondját nem igyekeztem viselni, légyen Isten ítélője szándékomnak (*Pekri Lőrincnek, Tornyospálca, 1706. jan. 9.*)

Az mely Isten porból felvévén ügyemet, maga ingyen való kegyelméből ennyire vitte: aztat azok segítségek nélkül is boldogíthatja, az kit többször előmozdítani nem kívánják (*ugyanott*).

Ó, nem valami janzenizmus, nem is miszticizmus ez! Egy nagy ember életét és mindenét kockára tette hazájáért, népéért. És a nagy „játékban” a fő-fő szövetségese Isten. Aki tehát vonakodik társ lenni a haza védelmében, az Istennek is ellensége:

És úgy vélje, hogy ezek által következhető rosszakért nemcsak előttem fog Kegyelmed tartozni számot adni: de, ha szintén az én ítélőszékemet hitetlensége által elkerülni akarná is, — akármely státusában sem kerülheti el az Isten ítélőszékét, aki előtt bizonyára nemcsak Eger vára feladásáért, de az abból következhető haza-romlásáért is fog Kegyelmed tartozni számot adni. (*Perényi Miklósnak, Munkács, 1710. nov. 29.*)

És mikor már mindenki elhagyja, Lengyelországba kényszerül, s *Károlyi Sándor* a fegyverletételre készül, ezt az egyetlen megmaradt szövetségését, Istent mozgósítja arra, hogy *Károlyit* végül is jobb elhatározásra bírja:

Megvilágosítja Kegyelmedet is azon Szent Lelkével, amelyet bizonyosságul hitt vala akkor, amikor hitit hazája régi szabadságának helyreállítására mind lekötötte, s mind arra maradékít is sub poena perduellionis in patriam (hazaárulás büntetének terhe alatt) kötelezte, — azon Szent Lelkével, mondtam, kívánom én is: világosítsa az Kegyelmed elméjét s erősítse szívét, amelynek jövetelit ezen elmúlt (húsvéti) szent napokban ígerte Idvezítőnk mindazoknak, akik tiszta szívűek. (*Károlyi Sándorhoz, Stari Selo. 1711. ápr. 9.*)

A francia-osztrák megbékélés után, mikor politikailag alig remélhetett valamit, az udvari élet terheitől elfáradva 1715. áprilisában *Grosbois* kamaduli kolostorában bérelt házat magának. Innen írja *Gualterio* bíborosnak 1716. október 10-én:

Soha olyan jól nem éreztem magam, mint amióta a világi élettől visszavonultam és keresztényi kötelességeimet teljesítem... Ezt az életmódot választván, olyan generálisnak tekintem magam, aki hadjáratát befejezve, visszatér az udvarba, figyelmesen szolgál urának, anélkül, hogy valamit is kérne tőle, boldog, ha közelében lehet és türelmesen vár sorsára, készen arra, hogy kövesse ura parancsolatait, amint megismeri azokat... Szent Ágostonnal együtt mondhatom: későn szerettelek, ó Jóság, aki olyan régi s mégis olyan új vagy! Ez a felkiáltás fejezze be leveletem, mert megtérésem egész életemre szól.

Rodostóban sem feledkezett meg szíve kedves helyéről s ha már ő a francia udvar érzéketlenségéből nem is hagyhatta el Rodostót, legalább halála után *szíve* itt talált nyugvóhelyet.

A fejedelem és szegény népe

A jobbágyok Rákócziban megszabadítójukat üdvözölték és tömegesen csatlakoztak hozzá. A *marosszéki* jobbágyok folyamodványban jelezték csatlakozásukat:

Hallottuk az mi kegyelmes urunknak őnagyságának kegyes jó ígéretit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felköti, szabadságot ad nekie, ha Isten ő nagyságának boldog előmenetelt ad, s az országot megbirhatja, mi is azért szegény igaviseelő jobbágyok a mi kegyelmes urunk mellett készek vagyunk életünk fogytáig szolgálni országot és fejedelmet.

Dulfi György, arra a hírre, hogy Rákóczit bejövetelekor a császáriak Munkácsnál megölték, így beszélt jobbágyaihoz:

Ördög szülék, oda van már az istenetek, levágták most azt a Rákóczit, akit Isten gyanánt tartottatok.

A szabadságharc folyamán a nemesség jórésze is csatlakozott Rákóczihoz, így a jobbágy-felszabadulás nem valósulhatott meg — társadalmi feltételei sem voltak még adva, hiszen például a francia jobbágyok is csak 1789-ben szabadultak fel —, de szinte minden idevonatkozó sorából kitetszik a magyar szegénynép ismerete, megértése és szeretete.

Orosz Pál tábornok, Thököly egykori katonája, a szegénylegények szószólója panaszos levélben számol be Rákóczinak a katonák sanyarú állapotáról, kedvetlenségéről. A fejedelem *Rozsnyóról 1706 december 1-én* írt ízes, népi fordulatokban bővelkedő levélben nyugatja öreg katonáját:

Kedvesen vettem az Kegyelmed tudósítását azon az darab földnek állapotjáról, melynek nyomorúságán szánakodni nem szünöm; csak el is hiszem, van elég oly beszéd, hogy fütöznek az urak, s fázik az rongyos katona... De, légyen bár Isten ítélője dolgomnak, ha annyit nem kívánnék túrni, szenvedni, mint az legmezítlenebb — csak szolgálhatnak hazámnak.

És ezekkel a kissé csúfondáros, de annyi kedvességgel írt sorokkal fejezi be:

Mindezekből általláthatja Kegyelmed, hogy távollétemben is hallom, érzem, szánom az katona morgását: de az ő eszén, ha járok, — magának sem lesz jó, nekem is; hadd morogjon hát szegény, hamarabb megbékélek én vele, mintsem az némettel! Majd felváltatom korácsony után más haddal, — kinyútózik az feiesége mellett, megúnja magát, elfelejti bosszúját, s visszajön.

Nagyon vigyáz arra, hogy a hadak a szegény népréteg javaiban kárt ne tegyenek:

(Erdélyben való) bemenetelemtől fogvást mely keserves s haragra indító szívvel panaszlottam az élés- és más alkalmatosságokban történt fogyatkozásokat. (Örömmel jegyzi meg ugyane levélben *Károlyi Sándorral* kapcsolatban) Panaszokat Erdélyből ellene nem hallottam, mindinkább urak majorságából tartván az hadakat. (*Pekri Lőrincnek, Tornyospálca, 1706. jan. 9.*)

Emberség és írásmód

Az idegenben eltöltött ifjúi évek, a magyar közéleti nyelv fejletlensége, a hivatalos levélstílus latin kötöttségei eredményeképpen magyar nyelvű levelei fárasztó olvasmányt jelentenek. De csak annak, aki a kéréses stílus külső kiiktatásával szemtől-szembe nem tud kerülni e csodá-

latos emberrel. Annál is könnyebb ez, mert az ő tüzes páthosza kitör a stílusbeli nehézkesség rácsa mögül:

Ezeknél többet írunk haszontalan volna; mert, ha se a hitelenségnek bizonyúsága, se annak kemény ítéleti, s édes hazánkhoz való szeretetünk, özvegyek s árvák oltalmához való kötelességünk, nemzetünknek az német igája által szenvedett nyomorúsági, és ezután még tízszerte nagyobb mértékben következő üldözési, vérünk és atyánkfiai mészárosítási nem moveálják az Kegyelmed és alattavalói szíveket: jól tudjuk, hogy többeknek írása is haszontalan volna. (*Perényi Miklósnak, Munkács, 1710. nov. 29.*)

Máskor meg a szomorúság teszi valóságos *freskófestővé*:

Sok betegségekből kiholtanak az emberek, — csak az bolygó és tévelygő marha által tapodtatnak az vetések, s az felülnevezett vármegyékben, úgy Szatmár, — Szabolcsban is és Máramarosban, nemhogy adót szedne, de senki feléje is alig mér menni az eszeveszett és a haláltól irtózó szegénységnek. (*Pápai Jánoshoz és Horvát Ferenchez, Sarud, 1710. júli. 29.*)

Aki magánéletét oly férfias szeméremmel palástolja, s aki még szerelmes leveleiben is oly tartózkodó férfiassággal szól, nem egyszer válik *lírívá*, ha hazájáról ír:

Igy azért legdrágább kincsemet: édes hazámat, Munkácsomat és abban lévő másik mindenemet, Kegyelmedre hagyom s lelkire, hitire kötöm, bizom. (*Károlyi Sándornak, Salánk, 1711. febr. 18.*)

De nem idegen lelkétől a *humor* sem. Esztergom megvételeére készül. Az erődítményt és a várost *Bercsényi* nyomán borbélyszéknek mondja, mert központi fekvésénél fogva arra lehet innen fordítani a védekező figyelmet, ahonnan az ellenség jön. *Bercsényihez (Eger, 1706. ápr. 4.)* írt leveléből — erről írva — árad a nagy kaland előtt álló bátor ember jókedve. Amíg az agyúk Kassáról meg nem érkeznek

olyan léssen dolgozunk, mint akit a borbély ugyan székbe ültet, megmos és szappanoz, de borotvája nem lévén, meg nem borotválhat... Én bizony azt akarom: holnap kezdhetnék az durdú, — csak legyen olyan, mint a pupu.

Néha *gunyoros* is:

Többször oly ordelt (parancsot) hadainknak nem adok, hogy tudniillik az mely helységet meg nem tarthatnak, elhagyják — hiszen parancsolatink nélkül is tudják ezen mesterséget. (*Bercsényinek, Eger, 1706. ápr. 16.*)

A cserepit és a gödrít méretteti Kegyelmed a bombáknak, — vajon azt félti-e, hogy az egri patkányokat és egereket megölik, oly mélyen menvén bé a földbe? (*Perényi Miklósnak, 1710. nov. 29.*)

A sikertelenség természetesen fokról-fokra mélyebbre viszi le... de talán nem annyira a szomorúságba, mint a rezignációba. A kétségbeeséstől megóvjá vallásossága és az az emberi nagyság, amely bajban tetszik ki leginkább. S ha az olvasón erőt venne a sorsán való szomorúság, elmosolyodik az ő szakazmusán:

Mostani állapotomban szinte már azt sem tudom, vajon élek-e még vagy csak azért vagyok a világon, mert elfelejtettek eltemetni. (*Egy francia királyi hercegnőnek, Rodostó, 1723. jan. 22.*)

Ahol pedig nem köti a nyelvi nehézség: francianyelvű leveleiben, ott még kötetlenebbül szárnyal. Szeretnők, ha minden olvasónk elolvashatná a francia hercegnőnek írt, fentebb idézett levelét: a sokszínűség, szellemesség, humor, finomság Mikesnek is példaképvál való tárházát.